

- тва России последней четверти XVIII – первой половины XIX в. – Кн. 1. – Екатеринбург; Пермь, 2003.
5. Кашенов А.Т. Государственная политика в отношении городских предпринимательских слоев во второй половине XVIII – первой половине XIX в. // *Процессы урбанизации в Центральной России и Сибири: Сб. ст.* – Барнаул, 2005.
  6. Кашенов А.Т. Государственно-правовое регулирование предпринимательства в Российской империи во второй половине XVIII – первой половине XIX в. (по материалам Западной Сибири): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Томск, 2006.
  7. Шериун Т.М. Еволюція правового становища купецького стану Південної України в кінці XVIII – першій половині XIX ст. // *Інтелігенція і влада.* – 2004. – Вип. 3.
  8. Гуржій О.І. Деякі проблеми становлення купецького стану в Україні. – К., 2004.
  9. Гуржій О.І. Купецький стан на Лівобережній і Слобідській Україні в другій половині XVII – XVIII ст.: проблеми становлення та розвитку // *Укр. істор. журн (далі – УІЖ).* – 2004. – № 3.
  10. Донік О.М. Купецтво як стан в Україні (XIX ст.) // *УІЖ.* – 2006. – № 3.
  11. Донік О.М. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.). – К., 2008.
  12. Шмырева Т.Е. Место купечества в системе городских сословий Российской империи (вторая половина XVIII – начало XIX в.) // *Новый век. История глазами молодых.* – Вып. 1. – Саратов, 2003.
  13. Зайцева Е.А. Развитие гражданских отношений городских сословий в 30 – 50-е годы XIX в. (по материалам Москвы и Московской губернии): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 2003.
  14. Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. – Кіровоград, 2007.
  15. Комлева Е.В. Енисейское купечество (последняя четверть XVIII – первая половина XIX века). – М., 2006.
  16. Кошарная Т.П. Эволюция правового положения купечества и мещанства Ставропольской губернии и Терской области в конце XVIII – XIX веках // *Труды юридического факультета Северо-Кавказского государственного технического университета: Сб. науч. тр.* – Ставрополь, 2004. – Вып. 2.
  17. Лигенко Н.П. Купечество Удмуртии: вторая половина XIX – начало XX века: Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. – Ижевск, 2003.

Bondarenko O.V. Social and legal status of the Russian Empire merchants in the 1775–1870th: the modern historiography. Historiography analysis of the scientific works of the contemporary Ukrainian and Russian researchers who had studied the problem of social and legal status of the Russian Empire merchants in the pre-reform time has been made.

Key words: historiography, merchantry, social and legal status, pre-reform time, Russian Empire

О. А. Серяков

РЕФОРМА АДВОКАТУРИ 1864 р. У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Висвітлюється сучасна історіографія реформи адвокатури 1864 р. Аналізуються праці як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Запропоновано класифікацію історіографічних джерел з цієї теми.

Ключові слова: історіографія, реформа адвокатури, присяжний повірений, ходатай

Початок формування правової держави на теренах Російської імперії пов'язують із запровадженням судових реформ, вагомою складовою яких стала реформа адвокатури 1864 р. Впровадження професійної адвокатури (присяжних повірених), одночасно з приватною (ходатаями), створювало між двома прошарками правозахисників певний дух конкуренції й водночас

забезпечувало принцип змагальності сторін, внаслідок їхньої тісної взаємодії з реформованою прокуратурою. У такий спосіб було закладено підвалини втілення демократичних начал, головними виразниками яких стали адвокатура й суди присяжних.

Наразі історіографія цього питання досить чисельна й дає змогу всебічно дослідити погляди на реформу сучасних авторів. Особливо ця тема видається актуальною в переддень, запланованої реформи адвокатури, у сучасній Україні, враховуючи, що новий проект Закону про адвокатуру ініційовано Президентом і зареєстровано у Верховній Раді 05.06. 2012 р. Головна ідея законопроекту зводиться до особливого акценту на професійності надання адвокатських послуг населенню. Отже, в силу цих обставин, сучасні історики права, юристи й правозахисники активізували дослідження реформи адвокатури 1864 р., з метою запозичення корисного досвіду наших попередників. Знову надріло питання, чи може особа сама представляти свої інтереси в суді, чи їй неодмінно потрібно користуватися послугами професіоналів? Фактично наша держава заново переживає досвід реформування інституту адвокатури, проте, за нових історичних умов, що посилює актуальність, обраної для дослідження, теми.

Частково, в історіографічному ключі ця тема вже привертала увагу дослідників. Зокрема за радянської доби відповідний доробок створили Б. Віленський [1] та Н. Черкасова [2]. Серед сучасних вітчизняних праць варто відмітити дослідження Т. Шаравари [3], в якому науковець детально дослідила всі складники судових реформ і стисло виклала історіографію реформи адвокатури. Серед російських авторів певний внесок у розробку цього питання здійснили М. Троїцький [4–5] та Є. Арапова [6], висвітливши різноманітні аспекти становлення адвокатури й, найголовніше, безпосередню участь значної кількості адвокатів у втіленні реформи. Зважаючи на значну джерельну базу і цього питання, ставимо за мету проаналізувати сучасні історіографічні праці, викласти їхню класифікацію, визначити мало вивчені проблеми.

Всі сучасні наукові розробки із зазначеної проблематики умовно можна поділити на декілька груп:

- 1) синтетичні праці з історії Російської імперії, історії Великих реформ і судових зокрема, в контексті яких, приділено увагу й реформі адвокатури;
- 2) дослідження, присвячені постатям видатних адвокатів;
- 3) праці, в яких аналізуються важливі складові реформи адвокатури: питання розроблення реформи, формування Рад присяжних повірених, діяльність присяжних повірених та ходатаїв, контакти адвокатури з судами присяжних тощо.

На початку 1990-х рр. вийшов збірник «Великі реформи в Росії», який містив статтю Т. Тарановскі «Судова реформа й розвиток політичної культури» [7]. У ній автор насамперед дав оцінку значенню судової реформи 1864 р. для політичної історії Російської імперії. Рушійною силою реформи дослідник назвав урядові кола імперії, серед яких виокремився специфічний прошарок – нове освічене чиновництво – прогресивна бюрократія, яка існувала за рахунок держави і працювала на її благо. Проте, як зазначив учений, швидка еволюція освічених чиновників призвела до протистояння між «новою» бюрократією та царською владою, представленою спадковим дворянством і консервативними елементами. Як наслідок, судові реформи не були бездоганними, спалахнула революція 1905 р. тощо.

До синтетичних видань з історії Росії, в яких порушуються питання пореформеного судочинства, можна

віднести праці Б. Миронова «Історія Росії доби імперії (XVIII – початок XX ст.)» [8] та М. Троїцького «Росія в XIX столітті» [9]. Автори зосередилися на характеристиці правової свідомості тогочасного суспільства й доводили, що, за досить короткий час, нові закони, інститути й установи сприяли формуванню, обмеженої законом, монархії.

Схожі погляди на пореформене суспільство Російської імперії містить і збірка «Американська русистика. Імперський період». Помітне місце в ній займає праця Дж. Бурбанка «Правова культура, громадськість і селянська юриспруденція: перспективи початку XX ст.» [10], присвячена дослідженню двох вагомих питань: російська правова ідеологія й юридична практика селянських судів. Учений підкреслив недостатність участі професійної адвокатури в підтримці селян, однак його головна теза полягає в тому, що місцеві суди сприяли інтеграції сільських мешканців до правової держави, яка активно формувалася, й суспільство якої набувало рис громадянського. Питання формування останнього порушив також і Р. Уортман у праці «Властители та судії. Розвиток правової свідомості в імперській Росії» [11]. Історик вказує, що суди присяжних і всі прошарки правозахисників зробили вагомий внесок у формування правової культури та правосвідомості тогочасного суспільства. З його погляду, професійна адвокатура стала новим механізмом для захисту прав людей.

Окрему групу історіографічних джерел становлять дисертації та монографії, присвячені постатям видатних адвокатів. Необхідно зазначити, що захист дисертацій був, здебільшого, приурочений до 140-річчя запровадження реформи адвокатури. Серед найвідоміших варто назвати дослідження А. Степанової, присвячене постаті кн. А. Урусова [12] та Д. Рязанової – долі адвоката С. Андрієвського [13]. Дослідниці зробили особливий акцент на утисках та переслідуваннях адвокатури, з боку владних кіл, зазначивши, що їй не створювали сприятливих умов для роботи, але і за таких умов вона вкоренилася. Серед інших публікацій, слід виокремити працю Г. Різник, яка описала постать видатного оратора Ф. Плевако, наголосивши, що цей правозахисник вирізнявся особливою відкритістю до проблем простого люду, сумлінним підходом до справи захисту, а його промови стали класикою юридичної думки [14]. Ю. Варфоломеев [15], аналізуючи внесок адвоката А. Зарудного в правозахисну діяльність населення, підкреслює, що адвокатам доводилося долати дві значні перешкоди: упереджене ставлення населення до справи захисту й утиски з боку бюрократії.

Сьогодні з'являється все більше праць, в яких глибоко осмислюється розроблення, зміст, запровадження та наслідки самої реформи адвокатури. Окремої уваги потребують дослідження М. Троїцького, присвячені безпосередньо адвокатури, різноманітним аспектам становлення й діяльності цього інституту. У 2000 р. ним опубліковано працю «Адвокатура в Росії та політичні процеси 1866–1914 рр.» [4]. Фактично це одне з найперших систематичних досліджень адвокатських промов, виголошених на 420 судових процесах всіх рівнів за 50 років. Хронологічні рамки дослідження досить широкі й охоплюють період від запровадження реформи – до 1905 р. Особливо ретельно розкрито питання юридичного та політичного сенсу виступів адвокатів, під час розгляду державних злочинів. Досить значну увагу історик приділив і питанням місця адвокатури у судовій системі пореформеної Росії, процесуальним можливостям адвокатів, організаційній структурі тощо. У наступній праці М. Троїцького – «Корифеї російської адвокатури» [5] – викладено життєпис

24 знаменитих адвокатів другої половини XIX ст., найяскравіших постатей корпорації. Вчений зокрема проаналізував політичний, культурний та юридичний феномени цього інституту. Значну увагу приділив дослідженню судових процесів, способів і методів підготовки до них адвокатів, ставлення суду до адвокатури під час судових слухань, взаємодії сторін, промов правозахисників. Він підкреслив, що саме адвокати створили певний феномен судового красномовства, започаткувавши ідею боротьби за високоморальний і справедливий суд.

Серед сучасних історичних праць особливо показовим є дослідження російської дослідниці С. Арапової [6]. Вона виклала власне бачення процесу втілення реформи адвокатури. Зокрема запровадила в науковий обіг поняття «сірої адвокатури», не професійної. З її погляду, вона виникла внаслідок трьох суттєвих причин: дорожнечі послуг професійних адвокатів, наявності професійних адвокатів далеко не в усіх округах імперії й існування певної сфери послуг, яка обмежувалася написанням позовів, складанням ділових паперів та ін., де участь адвоката була не обов'язковою. Фактично до когорти «сірих» адвокатів історик віднесла ходатаїв, діяльність яких досить гостро критикує. Однак відкритим залишається питання соціального складу приватної адвокатури. Авторка виокремлює її, але у публікаціях дорадянської доби ходатаїв відносили до когорти приватних адвокатів. Попри те, що це питання залишається відкритим і дискусійним, С. Арапової вдалося розкрити питання взаємодії присяжних повірених з чиновниками різних рівнів, формування адвокатської корпорації, її участь в політичних процесах та перетворення на нову демократичну силу суспільства, здатну протистояти утискам бюрократії.

Досить важливими для розуміння процесу втілення реформи адвокатури є праці, автори яких висвітлюють взаємодію адвокатури з судами присяжних. Фактично поява бінарних досліджень, в центрі уваги яких стоїть взаємодія адвокатури з іншими правовими інститутами, є показовою для сучасної історіографії. Вивчивши взаємини тогочасної адвокатури з судами присяжних, С. Ташіліна [16] та Ф. Бражник [17] підкреслюють, що прості, влучні та промовисті виступи адвокатів не лише пожвавлювали судові засідання, а й допомагали судам присяжних, які, здебільшого, склалися з вихідців із найбільш соціальних прошарків, зрозуміти суть справи. Отже, в більшості випадків присяжні приймали рішення на користь підопічних адвокатів, не підтримуючи державне обвинувачення. Такі погляди на співпрацю судів присяжних та присяжних повірених підтримує й В. Конін [18], наголошуючи, що разом вони утворили дві великі сили, здатні опиратися системі. З його погляду, саме політичні процеси були показовими в цьому плані, оскільки суди присяжних не завжди керувалися буквою закону й часто виправдовували обвинувачуваних. Досить часто це був спосіб показати власну незалежність перед державою і надихали їх на це не лише неблагополучна внутрішньополітична обстановка, а й промовисті виступи адвокатів.

Підбиваючи підсумки зазначимо, що сучасна історіографія цього питання досить різноманітна й представлена як синтезуючими працями з історії імперії, так і монодослідженнями з історії різноманітних аспектів означеної реформи. Представники зарубіжної історіографії, здебільшого, роблять акцент на участі адвокатури в розбудові громадянського суспільства. Українські ж автори значно детальніше висвітлюють процеси становлення адвокатури, діяльність Рад присяжних повірених, взаємин між адвокатурою та судами присяжних. Водночас бракує досліджень, які б висвітлювали діяль-

ність ходатаїв, взаємини між ними та професійними присяжними повіреними, а також рівень конструктивності у взаєминах між прокуратурою й адвокатурою, оскільки дві останні й забезпечували принцип змагальності сторін.

1. Виленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России. – Саратов, 1969.
2. Черкасова Н.В. Формирование и развитие адвокатуры в России 60–80-х гг. XIX в. – М., 1987.
3. Шаравара Т.О. Реформы и контрреформы второй половины XIX – начала XX столетия в Российской империи: историография: Дис. ... д-ра ист. наук. – К., 2012.
4. Троицкий Н. Адвокатура в России и публичные процессы (1866–1904 гг.). – Тула, 2000.
5. Троицкий Н. Корифеи русской адвокатуры. – М., 2006.
6. Аранова Е.Д. Пореформенная адвокатура 60–70-х гг. XIX в. в восприятии русского общества: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 2011.
7. Тарановски Т. Судебная реформа и развитие политической культуры царской России // Великие реформы в России 1856–1874 / Под ред. Л. Захаровой, Б. Эклофа, Дж. Бушнелла. – М., 1992.
8. Миронов Б.Н. История России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. – СПб., 2003.
9. Троицкий Н. Россия в XIX веке: Курс лекций. – М., 1999.
10. Бурбанк Дж. Правовая культура, гражданство и крестьянская юриспруденция: перспективы начала XX в. // Американская русистика. Имперский период. – Самара, 2000.
11. Уортман Р.С. Властители и судии. Развитие правового сознания в императорской России. – М., 2004.
12. Степанова А.В. А. И. Урусов – юрист и судебный оратор: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Саратов, 2005.
13. Рязанова Д.А. С. А. Андреевский: юрист и общественный деятель (1847–1918 гг.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Саратов, 2002.
14. Резник Г. Рыцарь правосудия // Плевако Федор Никифорович. Избранные речи. – М., 2008.
15. Варфоломеев Ю.В. А. С. Зарудный: юрист и общественный деятель. – Саратов, 2002.
16. Тацилина С.М. Адвокат и суд присяжных в России. – М., 2001.
17. Бражник Ф.С. Суд присяжных, его становление и развитие в России // Право и экономика. – 2002. – № 1.
18. Конин В.В. Судебная реформа: присяжные заседатели и присяжные поверенные // Администратор суда. – 2008. – № 4.

Seryakov A.A. Advocacy reform in the 1864th year in the Russian empire: the modern historiography. We study the modern historiography of the advocacy reform in the 1864th. Are analyzed both as the domestic so the foreign historians. Is proposed the classification of the historiography sources.

Key words: historiography, the reform of the legal profession, attorney, hodatai

I. М. Власюк

СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ТА ЗАХІДНІЙ БІЛОРУСІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (1921–1939 рр.): ОГЛЯД СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті зроблено спробу аналізу наукового доробку сучасних українських та білоруських істориків з проблеми становища Православної церкви у Західній Україні та Західній Білорусі в складі II Речі Посполитої, конфесійної політики польської влади.

Ключові слова: Православна церква, Західна Україна, Західна Білорусь, Польща, автокефалія

Православна церква впродовж століть посідала важливе місце в релігійному та суспільному житті українців і білорусів, поєднаних спільною долею в межах

Речі Посполитої та Російської імперії. Відновлення Польської держави, приєднання нею західнобілоруських і західноукраїнських земель 1921 р. суттєво вплинуло на становище Православної церкви та її віруючих. В нових історичних умовах вона зазнала істотних трансформацій правового статусу, стала підпорядкована інтересам польської влади та негативним впливам з її боку.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми виявляє низку проблемних питань в об'єктивній інтерпретації, зокрема політики польської влади щодо Православної церкви, її намірів та цілей. Протягом останніх двох десятиліть написано чимало статей і монографій, що висвітлюють становище Православної церкви у названих регіонах та відповідну політику польського уряду. Ці праці ґрунтуються на нових методологічних підходах, архівних документах, хоча потребують і критичного аналізу щодо застосування ними принципів науковості, історизму, об'єктивності. Важливим і водночас складним завданням сучасних істориків у дослідженні релігійних проблем минулого, на наш погляд, є уникнення кон'юнктурності, конфесійних симпатій.

Метою цієї статті є аналіз наукового доробку сучасних українських та білоруських істориків означеної проблеми, виявлення спільного та відмінного в аналізі ними становища Православної церкви та її віруючих міжвоєнного періоду як у Західній Україні, так і Західній Білорусі, відповідної політики польської влади.

Необхідно зазначити, що на сьогодні поки немає комплексного дослідження становища Православної церкви загалом у Західній Україні та Західній Білорусі означеного періоду, з використанням порівняльного аналізу, виявленням особливостей, властивих розвитку церкви на цих територіях, а також порівняльного аналізу впливу національного чинника на позиції віруючих і священнослужителів. Хоча у сучасній українській історичній науці деякі аспекти цієї проблематики знайшли відображення в працях Н. Стоколос [1; 2], О. Альошиної [3], В. Борщевича [4; 5], Б. Савчука [6], Л. Галухи [7], А. Стародуб [8], А. Кукурудзи [9], І. Скакальської [10], В. Рожко [11], Я. Мокляка [12], В. Ткачук [13] та ін.

Так, Н. Стоколос присвятила окремі студії становищу Православної церкви у Західній Україні міжвоєнного періоду. Зокрема нею з'ясовано, що в основі етноконфесійної політики польського уряду були дві ідеї: запорака монолітності держави полягає у віросповідній єдності; церковна унія, з погляду державної інтеграції, дає зворотні наслідки. Простежена і реалізація заходів щодо трансформації українського православ'я на Волині, Холмщині й Підляшші. Наведені негативні факти політики ревіндикації на західноукраїнських землях, насильницького навернення православних українців у католицизм, масового знищення православних церков. У своїх висновках авторка зазначає, що національна та конфесійна політика в Польщі цього періоду була зорієнтована на національну асиміляцію та релігійну інтеграцію православних українців із польською нацією й Римо-Католицькою церквою. Однак протилежний процес українзації церковно-релігійного життя православних, активізований цією політикою, сприяв формуванню національної самоідентифікації українців [2, 59–81].

Дослідниця О. Альошина у низці статей намагалася всебічно, з урахуванням новітніх досліджень, показати історію Православної церкви на Волині та політику польського уряду щодо її статусу у 1920-х рр. На той момент, у більшості поляків склався стереотип щодо Православної церкви як «служниці» російської влади. Інституційна залежність мільйонів православних від Російської православної церкви не влаштувала